

PADEVĚT, Jiří. *Kronika třetí republiky. Boj o moc, dekrety, vyhánění, retribuce, znárodňování.*

Praha : Nakladatelství Academia, 2023, 601 s.

ISBN 978-80-300-2434-3.

Obdobie „prerastania národnej a demokratickej revolúcie“ z roku 1945 do „Februárového víťazstva pracujúceho ľudu“ z roku 1948 je v českej i slovenskej historiografii v poslednej dobe predmetom narastajúceho záujmu viacerých autorov dejinnej spisby. Toto krátke povojnové obdobie histórie Československej republiky (ČSR) je označované niekedy za prechodnú liberálnu demokraciu, inokedy za predtotalitné štádium nášho historického vývoja. Po kataklizme z rokov 1938 až 1945 sa počas tretej republiky viedol na pozadí budovania nového a lepšieho sveta boj medzi demokratickými stranami a Komunistickou stranou Československa (KSČ) o charakter oslobodenej republiky. Jiří Padevět sa po spracovaní monografií *Kronika druhej republiky* z roku 2022 a *Kronika protektorátu* z roku 2021 zhostil aj podrobného zdokumentovania troch povojnových rokov histórie Československa, ktoré napokon predurčili jeho podobu na ďalšie štyri decéniá. Po úvodnom slove autora tvoria publikáciu štyri kapitoly venované rokom 1945 až 1948 doplnené v závere prameňmi a literatúrou, zdrojmi vyobrazení, menným, miestnym a vecným registrom i poďakovaním.

V Úvodnom slove pritom autor poukazuje na ohraničenie tretej republiky v jeho knihe 10. májom 1945, kedy sa do Prahy dostavili ministri československej vlády, a 25. februárom 1948, teda dňom komunistického prevratu. Sám Jiří Padevět pripomína, že daná doba demokratickým zriadením rozhodne nebola. Už 10. mája 1945 došlo k zriadeniu pracovného tábora pre karpatských Nemcov a slovenských kolaborantov v Nových Zámkoch, v Kremnici tábor rovnakého charakteru však existoval už od 20. apríla. Obdobný tábor pre vojnových zajatcov, československých občanov pôvodom zo Sovietskeho zväzu i totálne nasadených robotníkov zriadila Robotnícko-roľnícka Červená armáda v Malackách. 15. mája prijala Slovenská národná rada (SNR) *Nariadenie o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov, kolaborantov a o zriadení ľudového súdництва*. Od 16. mája boli na základe nariadenia Ústrednej rady odborov zriaďované Revolučné gardy v priemyselných podnikoch vykonávajúce úlohy závodných stráží. V rovnakom dni Slovenská národná rada vydala *nariadenie o zoštatnení školstva na území Slovenska* vzťahujúce sa od ľudových až po vysoké školy. O dva dni neskôr Predsedníctvo SNR obežníkom zakázalo prijímanie Maďarov do politických strán, dovtedy prijatí Maďari mali byť zo strán vylúčení. Dňa 18. mája vydalo ministerstvo financií výnos o kreácii jeho poradného orgánu Filmového cenzúrneho zboru schvaľujúceho zaradenie filmov do verejného premietania. Dňa 20. mája 1945 bol založený Zväz protifašistických politických väzňov a ilegálnych pracovníkov, ktorého predsedom sa stal Igor Daxner zastávajúci od vymenovania Slovenskou národnou radou 15. júna post predsedu Národného súdu v Bratislave. Práve SNR vydala 25. mája *nariadenie o prepustení štátnych zamestnancov nemeckej národnosti z pracovného, resp. služobného pomeru a nariadenie o rozpustení spolkov neslovanského charakteru*.

V rámci snahy o vytvorenie výlučne slovanského štátu bolo od 26. mája do 30. júna odsunutých do Maďarska z teritória Slovenska 30 000 občanov maďarskej národnosti väčšinou prisťahovaných na naše územie po prvej Viedenskej arbitráži. Pod predsedníctvom Viliama Širokého začal od 28. mája pôsobiť prípravný výbor Zväzu oslobodených politických väzňov. Výnosom ministra vnútra z 2. júna sa zrušilo žandárstvo i polícia a zároveň Zbor národnej bezpečnosti nahradil prechodne pôsobiacu Národnú bezpečnostnú službu. V tento deň bola v metropole štátu podpísaná prvá pražská dohoda československej vlády s delegáciou SNR, ktorá 5. júna schválila *nariadenie o nútenej správe majetku Nemcov, Maďarov a zradcov národa*. Kurióznou skutočnosťou bola žiadosť ministra informácií Václava Kopeckého podaná na zasadnutí vlády 8. júna, aby k Československu bola pripojená Lužica, v rovnaký deň začala v ČSR dokonca pôsobiť Spoločnosť priateľov Lužice. Vo vzťahu k územným nárokom Československej republiky zaslala obdobne 9. júna vláda víťazným mocnostiam Spojencov i veľvyslancovi Poľska nótu so žiadosťou o pripojenie Ratibořska, Hlubčicka a Kladska k teritóriu štátu.

Dňa 19. júna vydalo Veliteľstvo Národnej bezpečnosti pre východné Slovensko v Košiciach nariadenie *Očistenie Slovenska od Nemcov*, na základe ktorého boli všetci karpatskí Nemci okrem preukázateľných antinacistov umiestnení do internačných táborov s našitým bielym kruhom na odeve a čiernym písmenom N nachádzajúcim sa v jeho vnútri. V ten istý deň došlo v lokalite Švédske šance pri Přerove k masakru 267 Nemcov zo Slovenska spáchaného vojakmi československej armády. 19. júna vydalo Dočasné veliteľstvo Zväzu národnej bezpečnosti *vyhlášku o zabezpečení Nemcov a kolaborantov a o povinnom označení na odeve*, v zmysle ktorej boli na verejnosti Nemci označovaní žltým trojuholníkom s čiernym štvorcom a kolaboranti zeleným trojuholníkom s červeným kolieskom. Najväčším internačný tábor pre Nemcov sa pritom nachádzal v Novákoch, kde bolo v auguste 1945 umiestnených viac než 5 000 občanov nemeckej národnosti.

Dňa 19. júna vyniesol Okresný ľudový súd v Prešove prvý retribučný rozsudok s absolútnym trestom, odsúdený čašník Imrich Nahajčuk bol uznaný za spoluprácu s gestapom. Do podpisu zmluvy medzi Zväzom sovietskych socialistických republík (ZSSR) a ČSR o odstúpení Podkarpatskej Rusi a časti Slovenska Sovietskemu zväzu v Moskve 29. júna opustilo toto územie 120 000 obyvateľov, osoby českej a slovenskej národnosti z tohto teritória mohli do 1. januára 1946 optovať pre občianstvo Československa. 30. júna vydal minister vnútra výnos o zásadách budovania Zväzu národnej bezpečnosti, ktorého hlavným veliteľom bol plk. Antonín Sameš a od novembra 1945 mjr. Oldřich Kryštof. Od 7. do 8. júla prebiehal v Turčianskom Svätom Martine 1. celonárodný zjazd Demokratickej strany, za predsedu ktorej bol zvolený Jozef Lettrich. 14. júla obdržalo ministerstvo zahraničných vecí memorandum slovenských bánk, ktorým zabavila Robotnícko-roľnícka Červená armáda majetok i vklady jej klientov vo výške 1 200 000 000 Kčs. V súlade so zmluvou uzatvorenou 16. júla medzi ministerstvom informácií a sovietskou filmovou spoločnosťou Sojuzintorgkino bolo 60 % premietajúceho času v kinách ČSR zaručených filmom zo ZSSR. Na základe dekrétu prezidenta republiky o jednotnom riadení vnútorného osídlenia zo 17. júla vznikol pre Slovensko Osídľovací úrad so sídlom v Bratislave a podľa ústavného dekrétu prezidenta z 2. augusta o úprave

československého štátneho občianstva osôb národnosti nemeckej a maďarskej boli príslušníci týchto menších zbavení občianstva ČSR.

Na celoslovenskej konferencii Komunistickej strany Slovenska (KSS) konanej v Žiline v dňoch 11. – 12. augusta bol za predsedu KSS zvolený Viliam Široký. 19. augusta sa okolo Štefana Chalmovského vytvorila protikomunistická spravodajská skupina snažiaca sa získať informácie dôležité pre ľudácky exil. Slovenská národná rada vydala 23. augusta nariadenie, ktorým sa upravovalo zriaďovanie pracovných táborov na Slovensku Poverenctvom vnútra, ako i nariadenie o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, zradcov a nepriateľov slovenského národa. Ústavný dekrét prezidenta republiky z 25. augusta za zákonodarný orgán štátu určil Dočasné národné zhromaždenie s tristo poslancami (z toho sto za Slovenska) volenými nepriamo delegátmi tak, aby každá strana Národného frontu (KSČ, KSS, Československá strana ľudová, Československá strana národnosocialistická, Demokratická strana a Československá sociálna demokracia) mali po štyridsať mandátov a zvyšných šesťdesiat kresiel bolo obsadených zástupcami záujmových celoštátnych organizácií, resp. významných osobností verejného života (štyridsať z historických krajín a dvadsať zo Slovenska).

V predvečer výročia Slovenského národného povstania vydala SNR 28. augusta nariadenie o zriadení pracovných táborov pre Nemcov, Maďarov, fašistov, kolaborantov, ale i osoby, ktoré ohrozovali výstavbu ľudovodemokratického zriadenia, prejavovali štátu nepriateľské zmýšľanie alebo na takéto zmýšľanie iných nabádali. Namiesto súdu o umiestnení do týchto táborov až na dobu dvoch rokov rozhodovali trojčlenné komisie Poverenctva vnútra. Práve v rámci osláv prvého výročia Slovenského národného povstania došlo k založeniu Zväzu vojakov Slovenského národného povstania, ktorého predsedom sa stal Milan Polák. Výnosom Zboru povereníkov z 8. septembra bola zriadená Komisia pre pomoc východnému Slovensku so sídlom v Košiciach, keďže táto časť nášho územia bola najviac postihnutá vojnovými zápoleniami i atrocitami. Dekrétom SNR z 15. septembra vznikol Ústredný zväz židovských náboženských obcí na Slovensku, na čele ktorého stál na poste predsedu správneho výboru bratislavský rabín Armín Frieder. Aj v tejto povojnovej dobe pritom u nás dochádzalo k antisemitským vystúpeniam, najväčší protizidovský pogrom so 47 zranenými sa udial 24. septembra v Topoľčanoch. Vo vzťahu k týmto excesom sa vyjadrili politici Vavrinec Šrobár a Ján Ursíny tak, že si Židia pogrom zavinili svojím správaním sami a že v čase nezávislej Slovenskej republiky prejavovali svoje „neslovenské chovanie“.

Na základe dekrétu prezidenta o všeobecnej pracovnej povinnosti z 1. októbra bolo deportovaných z južného Slovenska niekoľko tisíc Maďarov do historických krajín. Dňa 5. októbra prejedнала vláda medzištátnu zmluvu so ZSSR z marca 1945, podľa ktorej bolo z ČSR vyvezených 45 000 ton cukru ako vojnová korisť. 9. októbra sa uzniesli Fond národnej obnovy a Rada Osídľovacieho úradu na pláne vysídlenia Maďarov z Československa. Na zasadaní vlády 12. októbra pri prejednávaní článku z britských novín o podmienkach v československých internačných táboroch označili Klement Gottwald a Václav Kopecký zástupcov Medzinárodného Červeného kríža za agentov gestapa. Na 20. manifestačnom zjazde sociálnych demokratov konanom od 18. do 21. októbra bol

prijatý nový názov strany Československá sociálna demokracia, pričom došlo ku kreácii Akčného výboru pre rozšírenie strany na Slovensku na čele s Alexandrom Bahurinským.

V dôsledku dekrétu prezidenta o prechodnej úprave právnych pomerov Národnej banky československej z 19. októbra sa stala Slovenská národná banka oblastnou pobočkou Národnej banky československej. V Bratislave došlo 21. októbra k založeniu Zväzu československých vojakov zahraničného odboja, predsedom ktorého sa stal Ladislav Holdoš. Z ustanovení obežníka Povereníctva vnútra z 22. októbra týkajúceho sa štátoobčianskych vecí vyplývala strata občianstva ČSR u väčšiny karpatských Nemcov a to spätne k 10. augustu. Dekrétmi prezidenta z 24. októbra boli znárodnené banky, poisťovne, bane a niektoré priemyselné podniky, došlo aj ku zriadeniu závodných rád na zabezpečenie kontroly pracujúcich nad vedením tovární. Podľa autora išlo o najväčší znárodňovací proces v Európe od „Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie“ z roku 1917, znárodnených bolo viac než 3 340 podnikov so 60 % podielom všetkých zamestnancov. Nasledujúci deň prezident vydal aj dekrét o konfiškácii nepriateľského majetku a o Fondoch národnej obnovy. K retribičným procesom u nás patrilo i trestné konanie proti vodcovi Strany šípových krížov v Komárne Imre Szoboszlajovi, ktorý bol Okresným ľudovým súdom v Nitre 27. októbra odsúdený na smrť a následne popravený. Na ustanovujúcej schôdzi Dočasného národného zhromaždenia v Prahe 28. októbra bol za jeho predsedu zvolený Josef David, pričom parlament potvrdil Edvarda Beneša na poste hlavy štátu. Od 1. novembra nahradila na Slovensku 2. oddelenie Hlavného veliteľstva Národnej bezpečnosti Ústredňa politického spravodajstva, jej pobočky sa nazývali obranné bezpečnostné referáty. 30. decembra bol zatknutý Jozef Bačkor, ktorý sa snažil vytvoriť novú politickú stranu katolíkov Slovenska pod názvom Slovenské kresťanské hnutie.

Prvý deň nového roka 1946 priniesol zlúčenie znárodnených veľkých poisťovní so šesťsto malými poisťovacími spoločnosťami do piatich štátnych poisťovní existujúcich ako národné podniky: Pojišťovna Slavia, Pojišťovna Slovan, Pražská pojišťovna, Nemocenská pojišťovna a První československá pojišťovna. Dňa 20. januára bola slovenskými sociálnymi demokratmi založená Strana práce a jej predsedom sa stal Ivan Frlička. V Budapešti došlo 27. januára k podpisu *Dohody o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom* a 27. februára sa podpísala i dohoda o odsune Maďarov z ČSR a o dobrovoľnom presídlení maďarských Slovákov na Slovensko. Na prednáške v Socialistickej akadémii v Prahe označil 19. februára Zdeněk Nejedlý v rámci pokrokových tradícií v Československu Jana Žižku z Trocnova za komunistu a rímskeho cisára Žigmunda za fašistu. 26. februára prijali poslanci SNR *Výzvu k Slovákom v Maďarsku* na podporu ich návratu na rodnú zem. Na základe československo-maďarskej zmluvy o výmene obyvateľstva 40 000 Maďarov čakali deportácie do pohraničia historických krajín a 300 000 zase bolo slovakizovaných. 1. marca vznikla na Slovensku nová politická strana a to Kresťansko-republikánska strana (od 1. apríla s názvom Strana slobody), 19. marca bol zase kreovaný Zväz slovenských novinárov. 21. marca prijal vládny zmocnenec Imrich Skarba *Smernice pre sústavný odsun Nemcov zo Slovenska*. Dňa 30. apríla bola v Bratislave podpísaná *Aprílová dohoda* (oficiálne *Záznam o dohode predsedníctva Demokratickej strany*) medzi protestantskou majoritou a katolíckou minoritou v strane o spoločnom postupe v parlamentných voľbách.

V Prahe bola 11. apríla uzatvorená medzi vládou a SNR druhá pražská dohoda posilňujúca právomoci prezidenta a vlády voči Zboru povereníkov i Slovenskej národnej rade. Ešte väčší zásah do právomocí slovenských národných orgánov predstavovala tretia pražská dohoda z 27. júna. V zmysle zákona o voľbe Ústavodarného národného zhromaždenia z 11. apríla mohli 300 poslancov (za volebnú krajinu českú 150, moravskosliezsku 81 a slovenskú 69) voľiť občania slovanských národností okrem zradcov, kolaborantov a vojnových zločincov. V boji proti príslušníkom Ukrajinskej povstaleckej armády na Slovensku sa ustanovila Armádna skupina Oceľ, ktorej od 18. apríla velil plk. Jan Heřman. Mimoriadnym ľudovým súdom v Uherskom Hradišti bol 26. apríla odsúdený na trest smrti a popravený vodca Národnosocialistickej českej robotníckej a roľníckej strany (Strana zeleného hákového kríža) František Mikuláš Mlčoch. Od 30. apríla sa začalo vysťahovávanie karpatských Nemcov zo Slovenska tak, že do 30. novembra bolo odtransportovaných 32 400 občanov nemeckej národnosti.

Jedinou odborovou organizáciou v ČSR sa na základe zákona zo 16. mája stalo Revolučné odborové hnutie. Na predvolebnej manifestácii Demokratickej strany v Bratislave sa 24. mája objavili heslá *Komunistov do Dunaja* alebo *Preč so Židmi*. V samotných parlamentných voľbách z 24. mája bola celoštátne najúspešnejšou KSČ (31,05 % hlasov) a na Slovensku Demokratická strana. Na pracovnom zlučovacom zjazde Svazu českej mládeže, Zväzu slovenskej mládeže a Zväzu mládeže Karpát konanom od 4. do 6. júla v Zlíne bolo vytvorené Ústredie mládeže Československej republiky, ktorého predsedom sa stal Ernest Sýkora. V Prahe sa 16. novembra konalo ustanovujúce valné zhromaždenie Československého telovýchovného zväzu, za jeho predsedu bol zvolený Antonín Hřebík. Dňa 18. novembra sa premenovala Strana práce na Sociálnu demokraciu na Slovensku. 29. novembra vláda podporila akciu Pomoc Slovenska českým krajinám pri poľnohospodárskych prácach a zdôraznila to, že Maďarov nestačí zo Slovenska do historických krajín iba vysťahovať, ale treba ich rozptýliť a asimilovať. V ten istý deň vydalo ministerstvo vnútra súhrnnú správu o odsune Nemcov, v zmysle ktorej zostalo žiť na Slovensku 30 000 a v historických krajinách 239 911 osôb nemeckej národnosti. 12. decembra vydal minister vnútra výnos o štatúte Osídľovacieho úradu pre Slovensko, jeho predsedom sa stal Ján Čech.

Rok 1947 sa už niesol v predznamenaní nástupu komunistov k moci v štáte, pričom očista republiky od Nemcov kulminovala tak, že v ČSR ich zostalo len 226 000 (z toho 10 000 na Slovensku). Vo vnúropolitickej oblasti sa odohrala na Slovensku „jesenná kríza“ so zmenami v Zbore povereníkov, zo zahraničnej politiky autor spomenul predovšetkým schválenie mierovej zmluvy s Maďarskom z Paríža parlamentom ČSR 14. októbra. Po poprave prezidenta Jozefa Tisa i premiéra Vojtecha Lazára Tuku rozhodol senát Národného súdu v Bratislave 18. októbra o odsúdení vyslanca Slovenska vo Vatikáne Karola Sidora (*in absentia*) na dvadsať rokov odňatia slobody, predsedu slovenského snemu Martina Sokola na päť rokov odňatia slobody a podpredsedov slovenského snemu Karola Mederlyho na šesť rokov odňatia slobody, resp. Pavla Opluštila na osem rokov odňatia slobody. Následne 11. novembra boli uložené týmto súdom tresty odňatia slobody členom slovenských vlád: ministromi hospodárstva Gejzovi Medrickému sedem rokov, ministromi financií Mikulášovi Pružinskému šesť rokov, ministromi školstva a národnej

osvety Jozefovi Sivákovi tri roky a jeho nasledovníkovi na rezortnom poste Aladárovi Kočišovi šesť rokov, ministromi dopravy a verejných prác Júliusovi Stanovi štyri roky a jeho nástupcovi na funkcii ministra Ľudovítovi Lednárovi štyri roky, no a napokon ministromi pravosúdia Gejzovi Fritzovi dva roky. Najvyšší trest udelil súd premiérovi z obdobia 1944 – 1945 Štefanovi Tisovi (tridsať rokov) a ministromi národnej obrany Štefanovi Hašíkovi (trest smrti *in absentia*).

Dňa 13. novembra nadobudol účinnosť zákon č. 185/1947 Zb. o tzv. milionárskej dávke, na základe ktorého bola vyrubená jednorazová daň všetkým občanom s majetkom presahujúcim sumu 400 000 Kčs. Od 21. zjazdu sociálnych demokratov ČSR konaného v dňoch 14. až 16. novembra v Brne vystupovali títo ľavicoví politici na našom území pod názvom Československá sociálna demokracia na Slovensku. Vo vystupňovanom politickom boji prirovnal Július Ďuriš na zasadnutí Národného frontu politikov Demokratickej strany ku Konradovi Henleinovi a ich postup za udalosti jesene roka 1938. V procesoch so slovenskými vojakmi Národný súd v Bratislave 10. decembra uložil gen. II. tr. Jozefovi Turancovi trest smrti (zmenený milosťou prezidenta na trest odňatia slobody), gen. I. tr. Ferdinandovi Čatlošovi ako bývalému ministrovi národnej obrany trest odňatia slobody na päť rokov a plk. Viliamovi Talskému trest odňatia slobody na pätnásť rokov.

Začiatok roka 1948 predstavuje popis udalostí predchádzajúci „Vítaznému februáru“ vrátane podania demisie ministrov demokratických strán z 20. februára. Už 22. februára vznikali aj na Slovensku akčné výbory Národného frontu, ako prvý bol kreovaný akčný výbor v Prešove. Dňa 25. februára, keď prezident Edvard Beneš prijal demisiu nekomunistických ministrov a vymenoval novú vládu Klementa Gottwalda, vznikol i Ústredný akčný výbor Národného frontu s predsedom Antonínom Zápotockým. V rovnaký deň, ktorý bol začiatkom vyše štyridsať rokov dlhej komunistickej diktatúry, bolo z armády prepustených dvadsaťpäť generálov.

Kniha Jiřího Padevěta je značným rezervoárom faktografických údajov, často prvýkrát publikovaných v českej a slovenskej historiografii. Rozsiahly zoznam použitej literatúry i objemný osobný archív autora umožnili čitateľovi dodanie značného penza informácií o dobe, v ktorej sa rodilo ľudovodemokratické zriadenie na našom území. Samotný Jiří Padevěť sa nevyhýba označeniu obdobia 1945 až 1948 za nedemokratické, o čom sa čitateľ po oboznámení s publikovanými udalosťami, ako aj s ich vzájomnými súvislosťami môže nepochybne presvedčiť. Zostáva dúfať, že autor sa pokúsi po výskume tretej republiky, ako aj jej predchádzajúcich období zmapovať chronologicky i nasledujúce spoločensko-ekonomické formácie, teda časy „budovania svetlejších zajtrajškov našej milovanej vlasti“ z rokov 1948 až 1989.

Rudolf Manik